

KOOPERATİF HUKUKUMUZDA DEĞİŞME TEMAYÜLLERİ VE BİR VESİKANIN TAHLİLİ

Prof. Dr. Z. F. Fındıkoğlu

I

BİR HUKUKİ AKTÜALİTE OLARAK KOOPERASYON TEMAYÜLLERİ

Bugünlerde 498 sayılı ve 1926 tarihli Türk Ticaret Kanununun VI ncı faslını teşkil eden 25 inci maddenin tatbikatına ait bazı hareketlere şahit olmaktayız. Bilindiđi gibi memleketimizdeki küllî ve kısmî kooperatif kanunlarından evvelkisini Ticaret Kanunumuzun işaret ettiğimiz faslı, ikincisi, yani kısmî kooperatif hukukiyatımızı ise 2834 ve 2836 sayılı ziraî kredi ve satış kooperatifleri kanunları teşkil ediyor. 1944 - 1945 arasındaki on yıllık devrede her iki nev'i kanun (yani hem ticaret hukukunun VI ncı faslı, hem de ismi Tarım Satış ve Kredi olan iki kanun) bir başka küllî kanunla değiştirme temayülleri belirlemiştir. Türk hukuk siyasetinin dinamik bir kolunu teşkil eden kooperasyon hukukumuz bu suretle yeni bir istihalenin arifesinde bulunuyor, denebilir ¹.

Mevzu olmadan evvel sosyolojik bir cereyan olarak ortaya çıkan bu temayüller ve istihale dilekleri, bütün kooperatif branşlarında ne gibi mevzuat aksaklıklarından ileri geliyor. Yani küllî ve kısmî kanunlardan neden memnun değiliz? Tatbikat, bunların ne gibi noktalarının tadile muhtaç olduğunu göstermiştir. Bu suallerin cevabını, kooperasyon hukukumuzla meşgul çevrelerden dinlemek son derece istifadeli olabilirdi. Zira «kanun»'ların sık sık değiştirilmesi, eğer gerçek zaruretlere dayanmıyorsa, «kanun»'lar hakkında iştibah haleti ruhiyesi yaratabilir. Her halde B. M. M. de bulunduğunu son ayların matbuat haberlerinden öğrendiğimiz yeni kooperatif kanun projesi, müzakere edilirken yeni B. M. M. içindeki hukukçularımızla, meclis dışındaki akademik ve teknik kooperatifçi çevrelerine mensup olanlar bizleri aydınlatacaklardır.

1) Bu projeler hakkında etraflı malûmat için bakınız: F. Z. F.: Türkiyede Kooperatificilik, 1953.

İkinci Dünya Harbi içinde İstanbulda ve muhtelif memleket köşelerinde vücade getirilen istihlâk kooperatiflerinin istendiği şekilde yürütülmemesi bu gibi istihale dileklerine yol açmıştır, kanaatindeyiz. Bundan başka çeşitli kooperatif branşlarının muhtelif ihtiyaçları da yeni bir kanunu zarurî gösteriyor, iddiası ile karşılaşmaktayız. B. M. M. ne verildiği söylenen proje, şimdiye kadar muhtelif heyetler ve zatlar tarafından vücade getirilen projelermidir, yeni bir projemidir, bu ciheti tahkik imkânını bulamadık. İstanbul gazetelerinin muhabirleri tarafından Ankarada toplanan bilgilere göre : «İktisat Vekâletinin Türk Ekonomi Kurumu ile birlikte kooperatifçilik kongrelerinde alınan kararlara göre hazırlanmış olduğu Kooperatifler Kanunu lâyihası Başvekâlete sunulmuştur. On fasıl ve 94 maddeden ibaret olan bu tasarı memleketteki istihsal istihlâk ve inşaat kooperatiflerinin gelişmesine büyük mikyasta faydalar sağlayacak hükümleri muhtevidir. Ortakların hak ve vecibelerini gösteren 3 üncü fasılda ortak hisselerinin 20 liradan az olamayacağı ve bu hisselerin üçüncü şahıslar tarafından haciz edilemeyeceği gibi rehin edilmesini de yasak eden hükümler mevcuttur. 7 nci fasılda muafiyetlere ait maddeler yer almaktadır. Bu arada sermaye ve ihtiyat akçelerinin vergi resim ve harçlardan kooperatifin ödünç alma ve verme işleri ile para yatırma ve buna mümasil diğer muamelelerden damga resmi alınmayacaktır. Kooperatiflerin satın alacakları gayrimenkuller için ferağ harcı ve damga resminden muafiyetleri de tanınmıştır. Bunun dışında ortakların hisselerine düşen faiz ve komisyonlardan muamele vergisi tarhedilmeyecek ve bütün noter ücretleri, noter harçları ve resimlerinden kooperatif muameleleri muaf tutulacaktır.

Tasarı da yer alan hükümler meyanında birden fazla kooperatiflerin iştirakiyle kooperatif birlikleri teşkil edebileceklerine dair maddeler de mevcuttur. Bu tasarının kanunlaşması ile yurdumuzda her nevi kooperatifçiliğin büyük bir gelişmeye mazhar olması beklenmektedir².»

Bütün kooperatiflerimize şâmil olan bu projeden başka olarak veya onun kanunlaşmasını beklemeğe lüzum görmeden İstanbulda kooperatifimsi bir harekete girişilmiş olduğunu da göremekteyiz : Mi - Gros hareketi. Bu hareketin biri iç, ötekisi dış olmak üzere iki tesir altında yürütüldüğü anlaşılıyor. İç tesir, Türkiyenin en büyük müstehlik şehri olan İstanbulun başlıca istihlâk maddelerini temin hususunda kapitalist ve şahsî teşebbüscü sektörle mücadele zaruretinde toplanmaktadır. Hayli zaman evvel «İstanbul Yaş Sebze ve Satış Kooperatifleri Birliği» nin kurulmasına yol açan bu zaruret, sonraları hararetini kaybetmiş, «Birlik» fiilî bir varlık gösterememiş, muhtelif semtlerdeki satış yerleri kapanmış idi. 1953 de

2) 13.3.1954 tarihli İstanbul gazeteleri.

bu zaruret bir daha kendisini gösterince bu defa «kooperatif» parolası olmaksızın aynı neviden tanzim satışı hareketine İstanbul Belediyesi önyak olmağa başlamış idi. 1954 senesi başlarında bu ikinci hareket, bir üçüncü merhaleye girmiş olup «Mi - Gros Teşkilâtı» bu merhaleyi göstermektedir.

Mi - Gros teşkilâtı, esasında İsviçredeki Tiçino kantonunun muvaffak olmuş kooperatiflerinden mülhemdir. İstanbul Belediyesi İktisat Müdürünün İsviçrede alâkalılarla yaptığı temas, sonradan İstanbulda Mart sonlarında adı geçen İsviçre kooperatifi reisi muavini Hochstrass'ın katıldığı toplantılarla devam etmiş³ ve yine matbuat haberlerine göre

Kurulduğu ve yakında faaliyete başlayacağı haber verilen, gayesi istihlâk maddelerinin satışında serbest teşebbüs ile rekabete girişmek fiyat tanzimi ameliyesini ifa etmek olan Gros - Mi'yi henüz şirket nev'i itibariyle müphem bulunan statüsünün ihtiva ettiği hedefler, espri itibariyle kooperatif'den mülhem görülmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1 — Her nevi gıda vesair aile ihtiyaç maddelerini toptan ve perakende olarak memleket içinden ve hariçten almak ve satmak, bu toplantılar sonunda kurulan «şirket» vücade gelmiştir. Ancak bu «şirket» in ne gûna şirket olduğu hakkında henüz sarih bir malûmat sahibi değiliz. Bir ajans haberine göre on beş kadar banka mümessili ile Belediye ve İsviçreli, Ticaret ve İktisat Vekilinin riyaseti altındaki toplantılara katılmışlardır. Bir başka gazete muhabirinin izahatına nazaran bu şirket «bir milyon lira sermayesi ve on milyon lira kredili» olacaktır. Sermayenin belirli olması, gerek hükmî ve gerek hakikî şahıslardan teşekkül edecek büyük hisseli hissedarlardan bahsedilmesi, bizi «kooperatif» den başka türlü bir şirket karşısında bulunduruyorsa da şimdilik sarahatlardan mahrumiyet, daha aydın bir bilgi edinmemize mâni olmaktadır.

3) İsviçreli kooperatifi, bir İstanbul gazetesine şu beyanatta bulunmuştur: «Giriştiğimiz işin ana gayesi hayati ihtiyaç maddelerinin rasyonel bir şekilde ve asgarî fiatlar üzerinden tevziini sağlamaktır. Türkiyeyi yakından tanırım. Bu güzel memlekette doğdum. Bugün Türkiyenin her tarafında müşahede edilen terakkiyi hayranlık v memnunlukla karşılıyorum. İşte memleketinize hâkim olan bu terakki zihniyeti ve halka hâdim olmak fikri, Migro teşkilâtının kurulmasına esas teşkil etmiştir. İsviçredeki Migro, büyük gelişmesini, sermayeye değil, halka yardımcı olmak maksadına borçludur. Şerikimiz sermaye değil, kendilerine hizmet ettiğimiz takdirde bize sadık kalacak müstahsiller ve aile kadınlarıdır. Müstahsile ödenen bedel ile müstahsin ödediği bedel arasındaki marjın kesilmesi gelirlerin hakikî bir tezahürü mânasına gelir. Bu iktisadî sahada mühim bir faktördür ve bilhassa Migro teşkilâtını endişe ile takip eden tacirler için de mühimdir. Çünkü bu çalışmalarımız onların da menfaatine uygun gelecektir. Hiç şüphem yoktur ki, bugün tesisine karar verdiğimiz müessese, memleketinizin menfaatlerine uygun gelecek ve faydalar sağlayacaktır».

2 — Her nevi gıda vesair aile ihtiyaç maddelerini temin ve istihsal için lüzumlu fabrika ve tesisatı kurmak ve işletmek. Bu maksatla ortaklıklar vücade getirmek veya bu maksatlarla kurulmuş ortaklıklara iştirak etmek,

3 — Her nevi gıda vesair aile ihtiyaç maddelerinin satışı için depo, mağaza ve dükkânlar tesis etmek, seyyar satış vasıtaları ve yerleri temin etmek,

4 — Her nevi gıda ve aile ihtiyaç maddelerinin istihsalinden itibaren müstehlike intikali safhasına kadar bunlarla meşgul olanlara her türlü kredi ve teknik yardımlarda bulunmak ve gereken vasıtaları temin etmek,

5 — Şirketin işbu mukavelenamesinde tesbit olunan gayelerine göre çalışma terbiye ve tecrübesini kazanmak ve ihtisas yapmak maksadıyla dış memleketlere ve bilhassa İsviçreye eleman göndermek,

6 — Her nevi gıda vesair aile ihtiyaç maddelerinin cins ve çeşitlerini rasyonel bir şekilde standardize ederek bunları temiz, sıhhi ve emniyetli şekillerde satışa arz etmek,

7 — Her nevi gıda vesair aile ihtiyaç maddelerile uğraşan ortaklıkların hisse senetlerini satın almak,

8 — Her nevi gıda ve aile ihtiyaç maddeleri yapan veya satan yabancı firmaların umumî mümessili veya acentalıklarını deruhte etmek,

9 — Gaye ve maksadile alâkalı bilûmum teşebbüslere ve bu münasebetle gereken her türlü ticarî, sınaî ve malî muamele ve taahhütlere girişmek.

Bu hedefler, gerek ruh ve gerek ifade şekli itibariyle ancak bir kooperasyon hukukunun mucip sebepler lâyihasında yer alabilir. Bundan başka teşkilâtı kurmağa davet edilen ecnebi mütehassıslar muvaffak olmuş bir yabancı kooperatifin erkânıdırlar. Nihayet İstanbul Belediyesinin mazisi on seneyi geçen uzun bir zamandanberi düşündüğü, giriştiği «tanzim satışı siyaseti», kooperatifimsi bir hareketin rehberliğini yapmak arzusundadır. Bu arzu, İktisat Vekâletince de aynı maksatla, desteklenmektedir⁴. Bu sebeplerden dolayı, belki tedrici surette bütün Türkiyeye

4) Hareketi destekliyen Vekâletin başında Türk Kooperatif Kurumunun faal idare heyeti âzasından birinin bulunması, hattâ gazetecilere vaki beyanatında (on yedi senelik bir teşkilât hasreti)'nden bahsetmesi bizim Gros - Mi teşkilâtının kooperatif

teşmil edilecek bir iktisadî, hukukî tecrübenin başlangıcında bulunuyoruz ki, bu tecrübe bir karakter taşımaktadır.

İster bizim tahmin ettiğimiz şekilde kooperatif hukuku kadrosunda, isterse bazı şayiaların ve gazete haberlerinin müphem surette de olsa belirttiği gibi diğer ticaret şirketleri nev'inden birinin (meselâ anonim şirketin) çerçevesi içinde vücade getirilmiş olsun, ilk olarak Türkiyenin en büyük istihlâk şehrinin istihlâk maddelerini satışını «tanzim» gayesiyle kurulmasına gayret edilen yeni bir iktisadî teşkilât projesi ile karşılaşmaktayız.

Demek oluyor ki, 1953 - 1954 Türkiyesinde bir taraftan parlamentoya verilmiş yeni bir kooperasyon kanunu projesi, diğer taraftan tedrici olarak bütün memlekete şâmil olacak bir istihlâk eşyasını satış organizasyon denemesi görülmektedir. Bu hukukî ve sosyal kımıldanış ve kıpırdamaların hayırlı, bereketli olması, şimdiye kadar yapılanların aksaklığından uzak kalması için aktüeli biraz da tarihî'ye bağlamakta fayda mülâhaza etmek mümkündür. Bu imkânı kabul edenlerin tefekkürüne bir yardım teşkil etmek üzere hukuk tarihimizin kooperatizm ile alâkalı ilk mevzuata ait bir vesikayı tahlil edeceğiz ve onun bugün dahi ele almağa değer ve bazı kooperatifici muharrirlerce ele alınan esaslarını göstereceğiz.

şekli hukukisi altında yapıldığı tahminini kuvvetlendiriyor: «Bundan on sekiz sene kadar evvel yapılan iktisadî tetkiklerden size bir misal vereceğim. O tarihte İktisat Vekâleti tarafından yapılan bir tetkik neticesinde Tarsustan Ankaraya sevkedilen domatesin yüzde kırkının bozulduğu ve ancak yüzde altmışının satılabildiği tesbit edilmiştir. Kötü ambalâj, iyi depolamama ve diğer sebepler yüzünden bozulan yüzde kırk nisbetindeki malın zararlarının da yüzde altmışa inzimamı fiyatların yükselmesini tevlit etmiştir. İşte İstanbulda şahsan beraber çalıştığım idealist arkadaşlarımla müessis hissedar olmaları sayesinde memleketimizin en mühim bir boşluğu, rasyonel olarak bu teşkilât ile bertaraf edilme yoluna girecektir. Umumi efkâr önünde bu işin müteşebbislerine karşı duyduğum derin şükran hislerini bilhassa belirtmek isterim. Ümidim bu teşebbüsün süratle semere vereceği merkezindedir.

İstanbul halkımız, yakında teşkilâtın tam olarak kurulmasile birlikte halen fena ambalâj, nakliyata müşküller ve depolamada kifayetsizlikler yüzünden boş yere fiyatları yükselen iase maddelerini bugünkünden çok daha ucuza tedarik etmek imkânını bulacaktır. Migro, merkezi mağazası ile, perakende esnafla da işbirliği yapmak suretile onların da menfaatine hizmet etmiş olacaktır.

İstanbul Belediyesi bu kuruluş safhasında göstermiş olduğu kolaylık ve gayretlerden dolayı, işin süratle tahakkukunda başlıca âmil olacaktır. Şahsan 17 yıldan beri memleketimizde tahakkukunu hasretle beklediğim böyle bir teşkilâtın kurulma yoluna girmesinden de derin bir haz duyduğumu ifade etmek isterim.» İktisat Vekili Profesör Fethi Çelikbaş'ın bahsettiği 17 senelik hasret ve «18 sene evvelki tetkik», malûm olduğu üzere merkezi İstanbulda, dalları Trakyada ve Adanada bulunan büyük bir «Yaş Sebze ve Meyva Satış Kooperatifleri Birliği» nin kurulmasına müncer olmuş idi.

II

MEMLEKET SANDIKLARI NİZAMNAMESİNİN TAHLİLİ

B. M. M. ne verildiğini haber aldığımız yeni proje, hem Türk Ticaret Kanununun VI ncı Kooperatif şirketler faslını, hem de diğer kısmî kooperasyon kanunlarını istihlaf etmek üzere vücade getirilmiştir. Binaenaleyh kooperasyon hukukiyatını tamamiyle kavrayan yeni bir kanun projesi ile karşı karşıya bulunuyoruz ⁵.

Fakat Türkiyedeki içtimaî sınıf ve tabakalar sosyolojisinin tanzim edeceği bir sosyal ekran içinde Türk «köylülük - paysanmerie» si ve onun kooperasyon ile alâkalı tabakaları mühim bir yer işgal edecektir. Daha etraflı düşünecek olursak köylünün en ziyade kredi müessesesinde kooperasyon yolu ile kendisine yardım edilmesini istediği ve isteyeceği görülür. Bu itibarla kooperatizmin kredi ekonomisi ile ilişkili branş, diğer branşların üstünde bir ehemmiyet taşır.

Türkiyede köylü sınıfının bu zaviyeden ele alınması, XIX uncu asrın ikinci yarısı başlangıçlarında bir büyük devlet adamı tarafından tecrübe edildi. Şöyle böyle bir asırlık tarihe sahip bulunan bu tecrübe, onun mahsulü olan «kanun, nizamname», garbde de benzer cereyanların fikirden harekete geçtiği bir devrin malıdır. Bu yüzdendir ki, «nizamnameyi» ve onun «kanun vazıı» nı yani Mithat Paşayı, garbden müteessir olmuş sayanlar da mevcuttur ⁶.

Ziraî kredi kooperatifçiliğimizin değil, umumiyetle kooperatif hukukiyatımızın ilk vesikası olan 1867 (17 Rebiülevvel 1284 H.) tarihli «memleket sandıkları nizamnamesi», tedvin sanatı ve hukuk dili bakımından gayet orijinal bir eda taşımaktadır. Zamanın lejislasyon tekniği ve tarzı itibariyle bir «kanun» mahiyetinde olan nizamname hem prensipleri, hem de casuiste halleri ihtiva ediyor. Yazıldığı lisan, zamanın münevverinin halk ile temas ederken kullandığı lisandır. Samimî bir ifadeyi gösterişsiz bir tarzı ihtiva eden nizamnamedeki lisanın, o devrin umumiyetle kanun dilinden halk dili lehine ayrılması, her halde mevzuunu halka tebliğ ihtiyacının ve arzusunun tesiri altında vukubulmuştur.

Nizamname, maddelerinin sıralanışı itibariyle oldukça mantikî bir düzene sahiptir. Biz bu düzeni, bazı noktaların yerlerini değiştirmek

5) Bu proje «Karıncı» mecmuasında bugünlerde nesredilmiştir. Bk.: sayı 208, 1954.

6) Mukayeseli hukuk tarihi bakımından mühim olan bu nokta için «Türkiyede Kooperatifçilik» adlı eserimizin sah. 130 ... ilh. ne bakınız.

suretiyle şu paragraflara ayırmayı ve bu şekilde sistematığını yapmayı uygun buluyoruz :

I — Gaye;

Gaye ile alâkalı noktalar 2, 15, 19, 27 nci maddelerde görülüyor :

2 — İşbu tasarruf ve ithar olunan zehair hangi karye ahalisinin ise ol kariyenin ihtiyar meclisi ve söz anlar ve ileri gelenleri marifetile satılacak ise de bu zehairin satılması yalnız köylülere bırakılır ise istenilen fiyatla müşteri bulup ve malını para edip götürmekte güçlük olacağından bunların lâıyıklı fiyatla satılmasına ve sattırılmasına hükümetçe muaveneti kâmile icra kılınacaktır.

15 — Sandıklara alınacak ve ikraz olunacak akçeler altın, gümüş, her ne olursa olsun kıymeti hakikiyesinden yani Devletçe muteber olan tarifesinden bir para noksan veya fazla alınıp verilmeyecektir.

19 — Memleket sandıklarının güzestelerinden hasıl olan temettuat mektep, kaldırım, çeşme ve köprü olarak yalnız işbu dört nevi mevaddı hayriyenin mesarifine karşılık olup bundan başka hiçbir mahalle sarfı caiz olmayacaktır. Bir kasaba ve kariyede mektep, köprü ve kaldırım yapılması ve tamir edilmesi veya bir mektep için hoca veya bir hizmetçi tutulması veya kitap alınması gibi bir masrafa ihtiyaç hissedilirse başka karşılığı bulunmadığı halde Sandıkta olan sermayesi temettuatından itası için kariye muhtarlarının mühürü ve ihtiyar meclisleri üzasının imzalarıyla bir arzuhal yapılp hükûmete taktim olunduktan evveleminde kasaba ve kariyenin memleket sandığında ne miktar sermayesi olduğu ve güzeste mebalığından kaç kuruş mevcudu bulunduğu sual ve sandık vekilleri canibinden dahi miktarı mezkûr arzuhal balâsına ilâm olunduktan sonra o kasaba ve kariyenin Sandık sermayesi hissesine isabet edecek mevcudu Sandık olan hisse ve temettuatı her ne ise onun sülûsanını geçmemek üzere miktar bilfarz o yolda sarfına müsaade olunacak ve akçenin İini tesliminde kaç kuruş ise aldıkları mutazammın ahizleri tarafından ilâmlı arzuhalin zeyline tahrir ve imza ettirilerek Sandıkta hıfzedilecektir ve bu cihetle verilen akçenin mahalline sarfı hususunda canibi hükûmetten takayyudatı kâmile icrasile şayet bir gûna hile ve fesat anlaşılırsa mütacasirleri mevkii muhakeme ve cezaya çkilecektir.

27 — Bir sene geçip te her köyün sermayesi yanında bir faiz temettüünden hissesi geçirildikten sonra bir köyün köprü ve mektep vesair hayrat veya imarata biraz sarfı köyce murat olunup da istida olunursa 19 uncu maddede münderic olduğu vechile istidanemelerin icabı badettezekkür o paradan ne kadar verilmesi tensip olunur ise Sandık memuru da miktarı tasrih ile zikrolunan köylüden ayrıca bir senet alıp mezkûr istidaya raptile parayı sandıktan verdiği anda Sandık defterinin masraf cihetine kayıt ve imlâ edilerek o miktar parayı köyün esas defterinin faiz hanesinden dahi tenzili ile tarih ve sebebi itasını defteri mezkûrda dahi mücmilen gösterir. Bu makule hayrat ve imarata sarfolunmak üzere köylülere verilecek paralar ile Sandığın kendisine ait sair masarifi için ikrazat defterinin aşağısında başka başka yerler açılıp gerek köylüye ve gerek sandığın başka masarifatına ne kadar para sarfolunur ise hafta behafta sandık defterinin masraf cihetinden kalem bekalem numaraları ile hanelerine geçirilmek iktiza eder. Bu makule masraflar dahi ay beay

muvazene olunduğu gibi yıl başında dahi yekûn muvazene olunur. Ve yirminci maddede muharrer olduğu üzere sandığın sarfına mezun olduğu masarifatı işte o esas ve malûmat üzerine yıl başında evvelemirde faiz temettüünden tenzîl kalmır.

Halkın toprak mahsullerinin fazlasını teşkil eden «mütenevvi» yalnız halk tarafından satılacak olursa «istenilen fiyatla müşteri bulmak» «malı para edip götürmek» oldukça güçtür. Bunların «lâyıklı fiyatla satılması ve sattırılması», ancak «Hükûmetin muavenet kâmile» ile mümkündür. İşte bu imkânı hazırlamak üzere «memleket sandıkları» vücade getirilmiştir (madde: 2). Bunların satışından hasıl olan para ile vücade gelecek sermayeden «ödünç para almak» isteyenlere yardım edilecektir (madde: 10). Halkın ziraî ihtiyaçlarını karşılayacak olan bu ikrazdan başka bir de sermayenin temettüğünden «mektep, kaldırım, çeşme, köprü olarak yalnız işbu dört nev'i maddenin masarifine karşılık olmak ve bundan başka bir mahalle sarf caiz olmamak» üzere bir hisse ayrılabilir. Gerek bu dört maddenin gerektirdiği masraflar, gerek kasaba veya köyün «başka suretlerle temin edilemeyen mektep hocası, hizmetçi, kitap parası» gibi giderleri «mevcut sandık olan hisse ve temettüün hepsinin 3/1 ini geçmemek» şartıyla sandıktan verilir (Madde: 19). Bu suretle sandıkların gayesi 1) Krediye muhtaç çiftçiye kredi temini, 2) sandığın kurulduğu yerin sosyal ve beledi tesislerine yardım, 3) sandığın kurulduğu yerin kültürel ihtiyaçlarını karşılama gibi üç noktada toplanmaktadır.

II — Sermayenin teşkilî;

Sandık fonlarının vücade geliş tarzı, nizamnamenin muhtelif yerlerinde belirtilmiş ise de en ziyade 1, 3 üncü maddelerde beyan edilmektedir :

1 — İşbu sermayenin tedariki için ahalinin mahsulâtı araziyeleleri fazlası olarak arttırıp hazırlanmış oldukları zehairi mütenevvia satıldıktan sonra hasıl olacak esmanı her kaç kuruş tutar ise kaza başlarında ittihaz olunan Memleket Sandıklarına konulup bu akçe eshabı olan köylünün malı ve sandıkta sermayesi olacaktır.

3 — Bu husus için her köyde ithar olunmuş olan zehairi mütenevviyanın miktarı malûm ve mukayyet olduğundan cest ceste satılıp akçe oldukça Sandıkların mahalleri taayyün edinceye kadar iptida emaneten Kazalar Mal Sandıklarına bitteslim her kaç kuruş ise (falan köyün veya kasabanın Memleket Sandığı sermayesi için alelhesap olarak teslim etmiş olduğu şu kadar kuruş emaneten Mal Sandığına teslim olunmuştur.) ibaresile bir senedi muvakkat yazılıp ve zeyli Müdürü kaza ve Sandık Emni taraflarından temhir edilip akçeyi getiren k'imsenin yedine verilecek ve bunun için muvakkat bir defter tutulacaktır.

Sandıklar, sermayelerini tedarik için bidayette bir nevi ziraî satış kooperatifi rolünü oynamaktadırlar. Şöyle ki, müstahsillerin «mahsulât arızıye fazlası olarak arttırdıkları mehazın» 1 inci paragrafında belirtildiği gibi müstahsilin kendisi tarafından satılması ekseriya «lâyıklı fiyat» in

elde edilmesine mânidir. Sandıklar, bu «lâyikli fiyatın elde edilmesi» ameliyesine tavassut edecekler, satıştan hasıl olan meblâğlar «mal sahibi köylünün malı» ve «sandığın sermayesi» olmak üzere muhafaza edilir (Madde : 1, 3).

III — İdare mekanizması;

Sandıkların idaresi ile ilgili hususlar, 4, 6, 8, 20 nci maddelerde belirtiliyor.

4 — Her köyün veya kasabanın Memleket Sandığı için tedarik ve ithar etmiş olduğu zehair bu vechile satılıp ve tamamen akçe olup arkası alındıktan sonra evvelce verilmiş olan muvakkat ilmühaberler geri alınarak bunların yekûnu nakdise ne miktara balığ olursa gönderilen matbu senetlere doldurularak zeyli altıncı maddede muharrer Memleket Sandığı vekilleri tarafından bittemhir köylüsü yedine verilecek ve eğer akçe kasabanın malı ise senedi umum kasaba emniyet ettiği kimseye tevdi kılınacaktır.

6 — Her memleket sandığının vekilî namile ahalinin gayet emin ve mutemet ve muteberi olarak kasaba ve kariyelerden ekseriyeti ârâ ile iki islâm ve iki hıristiyan ve eğer hıristiyan yoksa cümlesi islâm olarak dört nefer kimse intihap olunup ve mevcut olacak sermaye ve ikrazat mukabilinde alınacak senedat ve rehinler vaz ve hıfzolunmak üzere bir demir sandık mübayaı edilip işbu sandık asakiri zaptiye-nin nezareti daimesi altında bulunan kârgir bir mahalle veya evrak mahzeni var ise oraya, yoksa hükûmet konağında mirisandık odasına konulup hıfzolunacak ve miftahı vekillerin yedinde olup kilidinin üzeri ekseriyet üzere vekiller tarafından temhir olunacaktır.

8 — Sandıkların makbuzat ve metfuatını kayıt ve tahrir etmek için bir kâtibe muhtaç olunacağından Sandıklara tâyin olunacak vekiller içinde yazı yazar ehil ve muktedir adamlar var ise bu iş anlar tarafından idare olunacak ve yok ise haftada bir yani ayda dört gün için icrayı kitabet etmek ve akçe saymak işini idare eylemek üzere hariçten mutemet erbabı bulunarak bunların ücretine karşılık olmak üzere ikraz olunacak mebalığın sandığa ait olan yüzde bir güzestesinden maada sandıktan akçenin hini teslim ve itasında yüz kuruştan bin kuruşa kadar mebalığ için bir defalık olarak yüzde kırkar para ve bin kuruştan on bin kuruşa kadar mebalığ için beher binde beşer kuruş ve on bin kuruştan yüz bin kuruşa kadar beher binde yüzer para hediye ücreti alınıp kayıt memurlarına verilecektir.

20 — Sandık kâtiplerinin ücreti sekizinci madde beyan olunan kaydiye ücretile hasıl olacağından ve vekiller zaten bu işi memleket ve milletlerine hürmeten ve zamimeten ücretsiz ifa edeceklerinden bu bapta başka maaş ve ücret vukuuna mahâl olmayıp fakat Sandık, defter ve kâğıt parası gibi masarifi cüz'iyeye ve hükûmetçe tahsil alınan akçe için hasbelnizam verilen rüsumu tahsiliye kaç kuruş ise onların ve sandıkların vüs'at ve ehemmiyetine göre senevî üç dört yüz ve nihayetünnihaye beşyüz kuruşu geçmemek üzere odun, kömür ve hasır akçesi gibi vuku bulacak masarifi müteferrikanın bir mahalle kaydile hitamı senede badettetik ithali muhasebe edilerek güzeste temettüatından mahsup ve tenzil kılınacak ve her

sandığın sene ahirinde rüyet olunan muhasebesinin icmal kazasının tâbi olduğu sancak ve mutasarrıflığına ve Sançaklarca yapılacak cetvelleri meclisi idarede tetkik olunduktan sonra merkezi vilâyete takdim kılınacaktır.

Sandıklar, her ne kadar «Hükûmetin muaveneti kâmile» ni elde etmek için kurulmuşsa da bu muavenet, yalnız bir rehberlikten ibarettir. Zira sandıkların idaresi «ehlinin gayet emin, mutemet, muteber olarak kasaba ve karyelerden ekseriyet ara ile intihap» olunacak ve adlarına «vekil» denen dört kişiye bırakılmaktadır. Bu dört kişi, hıristiyan ile müslümanın karışık olduğu yerlerde ikisi hıristiyan, ikisi müslüman olmak üzere, ehalinin tamamıyla müslüman olduğu yerlerde dördü de müslüman olmak üzere seçilir (Madde 6). Sandıkların değil muhafaza edileceğini anlatan madde, açılıp kapanmalarını tamamıyla vekil in müşterek emrine bırakılmaktadır. Vekillerin hizmeti fahrî olup nizamnamenin ifadesiyle bu işi memleket ve milletlerine hürmeten ve zamîmeten ücretsiz olarak ifa edeceklerdir (Madde: 20). Yalnız «vekil» lerin hesap tutmağa elverişli olmadıkları hallerde hariçten «ayda dört gün» çalışacak itimat edilir kâtiplerin tutulması ve bunlara ikraz edilen paralardan muayyen nisbetlerde kesilecek kaydiyelerin ücret olarak verilmesi mümkündür (Madde : 8).

IV — Faaliyet ve işleyiş;

Nizamnamenin 5, 7, 9, 18, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 29 uncu maddeleri — ki bu maddeler nizamnamenin 1/3 ünü kaplıyor — aynı zamanda vesikanın en yüklü kısmını teşkil etmektedir :

5 — Memleket Sandıklarının açılması ve karyelerde idhar olunan zehairin kâmilen satılıp arkasının alınmasına muhtaç gibi görünür ise de yukarıda zikrolunduğu veçhile bunun kâmilen satılıp arkasının alınması zamana mütevakıf olarak o vakte kadar teslim edilen paraların beyhude muattal durması münasip olmayacağı cihetle her kazanın havi olduğu kasaba ve kurasının satılacak zehairi esmanı yirmi bin kuruşa vardığı anda Memleket sandıkları vaz ve ilân olunup icrayı memuriyete başlayacaktır.

7 — Her kasabada pazar hangi gün kurulmakta ise Memleket Sandığı o gün vekiller huzurunda açılıp ve kapanıp bundan maada günlerde ve vakitlerde lüzumu kavi zuhuru ile hükûmetin reyi olmadıkça ve Memleket Sandığı vekilleri ve memurları bulunmadıkça sandık açılmıyacaktır.

9 — Her kasabada pazar ikame olunduğu günlerde Memleket Sandığı vekilleri gidip ve her kazanın meclisi idaresi veya meclisi deavisi âzasından biri dahi mevcut bulunup Sandığı küşat ile zirde beyan olunacak şeraite tevfikân ödünç akçe isteyenlere karzan akçe vererek ve evvelden ikraz olunmuş olan mebalighden vadsî gelip götürülmüş olan akçeyi ahz ve kabz ederek gelen akçelerin resülmalini ve

güzeştesini başka başka varidat ve ikraz olunan mebalığı masarifat defterine kayıt ve tahrir ve ikrazat için alınan rehinleri dahi defterlerinde münderic hanelerine işaret ve tenzil ile pazar dağıldıktan sonra yine Sandık kapanıp ve heyeti mevcude tarafından temhir edilip mahalline bırakılacaktır.

18 — Her memleket sandığının beher sene ruzu kasımında hesabı görülmek mukarrer olduğundan Memleket Müdürü ve Meclisi idare ve temyiz ve hukuk âzasından birer kişi ve Sandık vekilleri ve iktiza ederse sair müteberanı memlekettten bir kaç zat hazır oldukları halde Sandığın makbuzat ve metfuatının hesabı bilirüya o güne kadar istihsal olunan güzeştesinden bendi ahirde muahrer masarifat bittentzil kusuru sandığın menafii olarak irat yazılmakla beraber çünkü bu akçe eshabı ziraatın malının menfaati olduğundan her kasaba ve kariyenin Sandığa ita etmiş oldukları sermayeye ve temettuatıtan ne isabet eser ise defteri mahsusunda muharrer sermayenin kaydının zeyline falan senesi temettüatı diye işaret ve ilâve olunacaktır.

21 — Balâda beyan olunduğu üzere Sandığın bir defteri olup bu defterin bir tarafında varidat ve diğer tarafında dahi masarifat tahrir ve imlâ olunacaktır. Söyle ki: Meselâ bir kariyeden sermaye olarak bin kuruş getirilirse istâ o para evvelemerde işbu defterin sağ sahifesinde olan yekûnu varidat hanesine yazılıp (sermaye) hanesine dahi aynile konularak ve küsur hanelerine dahi sıfır geçirilerek badehu ne gün gelmiş ise tarihi ve köyün ismi ve sermayeden olduğu ve kimin yedile geldiği yazılmak lâzım gelir. İşte sermaye olarak gelen paralar bu vechile yazılmak iktiza ettiği gibi birine ikraz olunan paraların müddeti tediyesi gelip te götürüldüğü halde dahi faizi ile beraber yine (yekûnu varidat) hanesine yazıldıktan sonra miktarı (ikraz olunan paralardan tahsil olunan) hanesine ve küsur faizi (güzeşte) hanesine yazılıp tarihi badehu medyunun isim ve mahalline getirdiği para kâmilen deyni olup olmadığı ve verdiği faiz kaç kuruşun ve ne kadar günlük faiz olduğu ve kimin yedile geldiği yazılır. Ve eğer zikrolunan para tamam deyni olmayıp ta bir miktarı ise o vakit falan adamın şu kadar kuruş deyninden bu kadar kuruş şu kadar kuruşun bir senelik veyahut şu kadar aylık faizi olup falan yedile teslim olunan, diye tahrir ve işaret olunması lâzım gelir. Elhasıl sandığa para geldikçe ne cins ve ne nevi paradan olursa olsun ve az çok miktarı ne kadar olursa olsun iptida defterin varidat cihetine mutlaka yazılması ve her kalemde yevmiye numarası hanesine dahi sırasile numara konulması ve her ay başında (Yekûnu varidat) hanesine toplanarak (Sermaye) ve ikrazdan tahsil ve güzeşte haneleri dahi cem olunarak yekûn hanesile muvazene olunması lâzımdır. Yevmiye numarası hanesine konulacak numaralar akçeyi teslim edenler yetlerine verilecek ilmühabere dahi vaz ve terkim kılınacaktır.

22 — Masarifat cihetine gelince işbu sandık defterinin sol varakası her minvali muharrer masarifata mahsus ve münhasır olup işte o cihetine dahi her kime para ikraz olunur ise miktarı iptida yekûnu masarifat hanesine yazılıp badehu aynile ikraz hanesine dahi yazılması varidatta olduğu gibi verildiği tarih ve kimin kefaletile veyahut ne cins ve ne nevi rehin ile ve ne kadar müddetle tediye olunmak suretile edane olunduğu gösterilmek icabeylediği misillü Sandık idaresi altıncı maddede muharrer olduğu vechile sandığın vaz'ı ve hıfzı için bir yer istikra olunduğu veyahut nizamı mevzuun müsait olduğu derecede para sarf ve ita kılındığı halde dahi bu makule paraların yekûnu masarifat hanesine geçirildikten sonra lieclisarf ahali ve saireye verilen paralar hanesine dahi vaz ve terkim ile tarihi ve kime

verildiği ve verilen para nokutu masrafın hangi aylığı olduğu ve ne gûna senetle verildiği ve senedine numara konulduğu yazılmalıdır. Ve yine nizamı müesses icabınca kasaba ve köylerde ittifakı ahali ile yaptırılacak hayrata sarfolunmak üzere vuku bulan istida üzerine verilen paralar dahi Sandık masarifi gibi evvel beevvelyekûnu masar'fat ve badehu lieclissarf ahali vesaireye verilen paralar hanesine yazılıp ve hangi köye verildiği ve ne yaptırılacağı ve o köyün faizinden müterakim ne kadar paraları olması üzerine o mikdar para verildiği ve kimse teslim olunduğu ve ne yolda senet alındığı gösterilmek ve alınan senet lieclihıfz ne numara konulduğu yazılarak bu dahi her ay başlarında yekûnları varidatta olduğu gibi muvazene olunması ve yevmiye numaraları dahi konulması icabeder.

23 — Bu defterden maada sermaye için bir esas defteri tutulmak lâzım gelir, bunun dahi numunesi merbut gönderilmiştir. Söyle ki : Numunei mersuleye tevfiikan iptida bir kaza dahilinde kaç köy varsa evvel beevvel hurufu heca ile esamisi kâmilan zikrolunan esas defterinde açılacaktır. Yeni bir kazada beş mahalle ve kırk köy var ise evvel emirde mahallelerin ve badehu köylerin topuna isim açılmak ve fakat bulunmakta suhulen olmak için iptida isimler'n evvellerindeki elif ve badehu ba olanlar ve badehu sırasile ta ve sa olanlar ilâhir yazılıp ve üzerlerine numaraları vaz olunup sermaye için bir faizden hasıl olacak para için diğer bir kurus hanesi ve onun sırasına bir de numara hanesi açılarak bırakılır. Ondan sonra sandık defterinin irat cihetinde ve sermaye hanesinde bir hafta zarfında kaç kalem para gelmiş ise onları kalem kalem tarihlerle ve teslim eden adamların mücmilen isimleri ile işbu esas defterine nakletmek ve faiz hanesini sıfır ile geçip onun hizasında olan numara hanesine dahi sandık defterinin müteselsilen numarası ne ise o konulmak icab eder işte para berveçhi muharrer esas defterine geçirildiği anda zikrolunan kariyenin ismi üzerinde olan numara dahi o vakit sandık defterinin ikinci hanede olan esas defteri numarası hanesine yazılır. Ve bir ayda bir köyden dört defası da ol veçhile kalem kalem esas defterine geçirilir. İşte bu hal ta sene ahirine kadar bu yolda cari olduktan sonra mahbemağ olduğu gibi sene nihayetinde dahi sandık defterinin varidatı toplam muvazenesi badelicra esas defterinde dahi her köyün sermayesi yekûnu alınıp icmali sandık defterinin icmali yekûnu ile muvazene kılınır.

24 — Üçüncü numarada gösterildiği veçhile ikrazatta dahi bir esas defteri tutulacaktır. Söyle ki : suna buna ikraz olunan para sandık defterinde masraf cihetinden mah bemağ tafsilen yazılı olmasile işte haftadan haftaya kimseye para verilmiş ise numunesine tevfiikan her birisi için bir hane açılmak ve onların da üzerine sırasile numara konulmak lâzım geldiği gibi üzerlerinde olan numaralar o vakit sandık defteri masraf cihetinin ikinci hanede olan esas defteri numarası hanesine yazılmak ve sandık defterinin numarası da işbu açılan hane kurusun hizasında gösterilmek icab eder.

26 — On sekizinci maddede münderiç olduğu veçhile her sene ruzu kasımında sandığın esası görülüp bir sene zarfında faiz temettüü olarak sandığa ne kadar para girmiş ise evvel emirde nizamı dairesinde cereyan edecek masarifi cüz'iyesi olunduktan sonra küsuru sandığa girmiş olan umum sermaye üzerine taksim olunur ve yüzde ne düşer ise her köyün sermayesine göre hissesi dahi sermaye esas defterinde olan faiz hanesine geçirilir.

28 — İşte memleket sandığının hesabı bu yolda tutulduğu halde her ne vakit istenir ise sandık defterine müracaat olundukta bir sene zarfında sandığa sermaye

olarak ne kadar para girmiş ve sermayeden ikraz olunup ta muahharan iade kılınan paralardan ne hasil olmuş ve ne miktar faiz temettüü vuku bulmuş ise derhal malûm olacağı misillü masraf cihetine dahi nazar olundukta müddet ne kadar para ikraz olunmuş ve ne kadar sey sarf kılınmış ise görüleceğinden ve varidat yekûnundan masarifat tenzil olundukta mevcudu sandık olmak lâzım gelen para o anda meşhut olacağından ve işbu sandıklar lâzım gelenler tarafından teftiş olundukta şunu yazmamış idim, falanı kayıt edecek idim yollu itirazat kabul olunmıyarak memur mes'ul tutulacağından istikametini icabına tevfiğ olunmalıdır.

29 — Sandığın varidat, sarfiyat ve kusur mevcudu defteri mezkûrla mütebeyyin olacağı gibi her köyün gerek sermaye ve gerek faiz temettüünden ne kadar parası olduğu sermaye esas defterine müracaat olundukta ve faiz temettüünden olarak zikrolunan Sandığın masarifatı ile köylülere verilenlerin miktarı, müstakrizlerin isim ve kefil ve mevaddı sairesi ikraz esas defterine bakıldıkta malûm olacağından bunun dahi teftiş memurları taraflarından vuku bulacak meseleye cevap verilecek yolda dikkatlice tutulması ve silinmiş ve hakkedilmiş olmaması ihtar olunur.

Nizamname, «sandık» ların, köylü ayağına kadar gitmesini düşünme ile kredi cihazını işletmeğe başlıyor. Filhakika buna göre sandıklar, ancak sandık mahallinin pazar kurulan köylerinde idare meclisi âzasından biri vekiller tarafından açılabilir. Bu günler haricinde açılması Hükûmet müsaadesiyle mümkündür (Madde: 7). Sandık o günlerde «ödünç akçe isteyenlere karzen akçe verir. Vadesi gelenlerin yatıracakları meblâğları kabul eder. Sandıklar pazar faaliyetinin sonunda aynı merasim ile kapanır (Madde: 9). Sandıkların yıllık hesaplar için her senenin «ruzü kasımında» dört vekillik, idare meclisinden temyizden ve hukuktan birer mümessilin, «iktiza ederse sair memleket muteberanından bir kaç zat'ın huzuriyle açılır. Vadesi dolmuş ve iade edilmiş meblâğların faizlerinden hasil olan ve masraflardan artan temettüat sandıkların «menafii» olarak irada kaydedilir. Nizamname bu «menafiin» eshabı ziraatın malının menafii olduğunu tasriha lüzum görmekte ve yerinde istimal için derin bir basîret göstermektedir (Madde: 18). Nizamname sandıkların tutacağı defterleri aydınlatıcı misallerle ve basit ifadelerle izah ediyor (Madde 22, 23, 24). Ayrıca en mühim defter olan sermaye esas defterinin bir nümunesini de nizamnameye raptetmiştir. «Bir kazada meselâ beş mahalle ve 40 köy var ise mahallelerin ve köylerin topuna «alfabe sırasıyla «isim açılmak» lâzımdır. Gerek ay ismi olan hesaplar, gerek sene itibariyle hazırlanan hesap, defterin alâkalı sahifalarına geçirilir. Ayrıca tutulacak bir ikraz defteri, hangi köyden hangi köylüye yapılan ikrazlarla vadesi sonundaki «tediye» veya «tecditleri» muntazam surette tesbit edecektir. Sene sonu hesaplarında sermaye kasaba, köy esası üzerine, verdikleri «mahsulâtı arziye» nin «esmanî» gözönünde tutularak tevzi edilecek ve her köyün defterdeki «hane» sine işaret olunacaktır (Madde: 126, 29). O şekilde ki,

istenen her hangi bir anda defterlerin kontrolünden sandığın durumunu bir sene içinde satış, ikraz, faiz miktarları hemen belli olsun, «mevcut sandık olmak lâzım gelen para o anda meşhut olacağından işbu sandıklar lâzım gelenler tarafından da teftiş olundukta şunu yazmamış idim, filânı kaydedecek idim yollu itirazlar kabul olunmıyarak memuru mes'ul tutulacağından istikametın icabına tevfiğ olunmalıdır (Madde: 28).

V — İkraz şartları;

Nizamnamenin ikinci mühim bir kısmı bu şartlara aittir. Ve aşağıdaki dokuz madde de bilhassa bu şartlar tesbit edilmiştir.

10 — Zirde beyan olunacak şerait üzere kefaletle veyahut rehin ile veya ikisi birlikte olarak Memleket Sandığından her kim talep ederse yüzde bir faiz ile akçe ikraz olunacak ve fakat üç aydan aşağı ve bir seneden yukarı müddet verilmeyecektir.

11 — Memleket Sandığından her kim ödünç para almak ister ise yevmi mahsusunda Sandığın açıldığı mahalle gelip ne miktar akçe isterse iptida kefil veyahut rehini kendisinden ledilsual kefil verecek olduğu halde kefilin kasaba veya kariyede emlak sahibi olması ve ikraz olunacak akçeyi ödemeye kudreti bulunması ve bir nefer kefil olmayıp da bir kaç nefer olur ise emvali müctemiaların yine bu seraihte muvafık bulunması lâzım gelecektir.

Ve eğer rehin verilir ise işbu rehin maddesi muhtelif ve mütenevvi olup eğer verilecek rehin kıymet eşyayı menkuleden ise kıymeti ikraz olunacak akçeden mutlaka ziyade olmak ve eğer araziyi miriyeden ve bağ ve bahçe ve dükkân ve hane gibi şeylerden ise gayri ez masarif iradı senevisi verilecek akçenin güzestesinin iki misline müsavi olmak yani yüz kuruş alacak bir adam tarla veya bağçe veya dükkân terhin edecek olur ise gayri az masraf varidat ve hasılatı seneviyesi yirmi dört kuruştan aşağı olmamak şarttır.

12 — İstikraz edecek adam emvali menkuleden kıymetli rehin getirdikte kıymeti alacağı akçenin miktarı ile bilmuvazene şurutuna muvafık olduğu anlaşıldıktan sonra gönderilen numunede muharrer ibareye tevfiğ varakai sahiha üzere senedi yazılarak ve rehının cins ve nev'i ve kıymeti sahihası derununda gösterilerek badelkayıt rehin ile beraber hıfzolunacaktır ve eğer alınacak rehin tarla ve bağ ve çayır misillü arazii miriyeden ise sahibinin tasarrufunu havi tapu senedi celb ile ber minval muharrer hasılatı seneviyesinin mebalığı müstakırza güzestesinin iki misline müsavi veya iki mislinden mütecaviz olduğu bittetik tebeyyün ettikten sonra arazii miriye ise terhini zımında tapu memuru tarafından ve vakıf ise evkaf memuru canibinden usulü veçhile ilmühaber alınarak ve kezalik numunesinde muharrer ibareye tevfiğ yazılarak badelkayıt Sandığa konulacaktır. Ve emlak hakkında sandığa vaz olunacak hüccet ve sair senedat dahi kaç kuruş ve ne kadar müddet için terhin edilecek ise evvel emirde temyiz hukuk veya devair meclisleri ceridesine hülâsa veçhile kaydettirilecektir, ve kefaletle ikraz olunacak akçe için medyundan alınacak senedin üzerine kefilleri tarafından kezalik numunesi veçhile yazılan ibare tasdik edilecektir.

13 — İkrâz olunan akçe için gerek medyundan alınan esenedatın ve gerek kefilleri canibinden tasdik olunan kefalet kayıtlarının zeyilleri kendilerinin en muteber olan mühür veya imzaları ile temhir ve imza tasdik olunmak lâzım olup fakat mühürü ve yazısı olmıyanların tahrir kılınacak isimleri altına parmakları ile vaz edecekleri işaret kendilerinin sâlih imzaları olduğu islâm ise islâmdan ve hıristiyan ise hıristiyandan iki nefer muteber kimsenin mühür veya imzaları ile tasdik kılınacaktır.

14 — Sandıktan ikraz olunacak mebalîğ için ibarei vazıha ile medyundan senet alınacak ve bunun için tutulacak defteri mahsusa yazılacak olduğundan ve sandık vekilleri dahi hini ikrazda hazır bulunacaklarından artık başka takibat ve teklifata hacet yok ise de akçenin miktarında yanlışlık vukuunda hiç bir gûna ihtimal kalmamak için bir adama ikraz olunan akça kaç kurus ise meselâ filân Memleket Sandığından filân adama filân tarihinde su kadar müddet için su kadar kurus ikraz olunmuştur; ibaresile pusula gibi bir küçük kâğıt yazılıp ve zeyli Sandıkta mahfuz Sandık mühürü ile temhir edilip borçlunun yedine verilecek ve sonra akçenin tesliminde bir gûna şüphe ve ilişik zuhuru ile müracaat vukua gelirse bu varakayı dahi o vakit göstermesi borçluya ifade kılınacaktır.

15 — Sandıklara alınacak ve ikraz olunaçak akçeler altın, gümüş her ne olursa olsun kıymeti hakikiyesinden yani Devletçe muteber olan tarifesinden bir para noksan veya fazla alınıp verilmeyecektir.

16 — Deyin sahipleri istikraz ettikleri mebalîği müddeti muayyeneleri inkızasından evvel götürdükleri halde alınmak teşevvüşü kuyudu mucip olacağından hitamı vadeye bırakılacaktır. Ve fakat senedi mucibince işlemiş ve işliyecek güzestesini verir ise o vakit güzestesile beraber resülmal kabul olunacaktır. Ve borçlarını teslim edenlerin faizleri bilhesap, birlikte alınarak resülmali defatiri mahsusasına yazılacaktır. Ve bir akçenin vadesi gelip de sahibi tecdidini isterse o müddete kadar faizini verip ve senedini tecdit edip rehin ve kefalet şeraitini dahi işbu ikinci vadeye göre tecdit ve temine mecburdur. Bu cihetle vadesi geldikten sonra tecdit olunan akçelerin resülmali teslimat ve faizleri temettüat ve eski hesap tamamen kesilip ikinci müddetin hesabı yani tecdit olunan vade ile sahibi deyin hizmetinde ifa olunan mebalîği yeniden karz olunmuş suretinde kaydolunacaktır.

17 — Müddeti muayyenesi inkızasında borcunu getirip vermiyen medyun celp ile borcu istenilerek verdiği halde vadesinin rub'unu geçmemek yani akçeyi bir yıl vade ile almış ise nihayet üç aydan ziyade olmamak üzere bir müddet daha verilip yine vermez ise o medyunun Sandıkta emvali menkuleden rehini olduğu halde hükümet marifetile bilmüzayede satılıp esmanından resülmali ve muahhar tecdit olunan müddet faizi ile beraber güzestesi istifa ve fazlası kalır ise sahibine ita kılınacaktır. Ve eğer rehin dükkân ve bağ ve bahçe misillü emlâkten veya arazii miriyeden ise Sandıkta mahfuz senedatı mucibince bir müzekkere yazılıp hükûmete ita ile beraber canibi hükûmetten vaki olacak tasdik üzerine mebalîği müstakrezenin resülmali ve faizi ödeninceye kadar o emlâk veya arazii miriye Sandık vekilleri vasıtasile icar ve iare olunacak varidat ve hasılatın medyunun borcu istifa olunduktan sonra senedat ve rehini kendüye red ve teslim olunacaktır.

25 — Para istikraz edenlerden bir adam vadesi hulûlü ile deynini tediye için Sandığa para getirdiği vakit evvel emirde esas defterinde olan ismi bulup vadesi

geçmemiş ise aldığı paranın faizi deynine zam olarak miktarı kendiyeye tefhim olunur. Vadesi geçmiş ise geçen günün faizi de bilhesap zam kılınır: Ve o adam da gerek borcunu gerek faizini derhal teslim eylediği anda usulüne tevfikân evvel emirde Sandık defterine irat geçirilip ve numara konulup badêhu esas defterinden dahi borcu kapatılır ve deyin senedi zahrına borcunu eda etmiş ve şu kadar faiz vermiştir diye işaret ve Sandık mühürü ile temhir edildikten sonra sahibine red kılınır.

Gayet kesif bir ifade tarzı ile vazedilen esaslar biri ikrazın kendisine, diğeri vadesi bitmiş olan istikrazların iadesine taallûk etmek üzere ikiye bölünebilir :

a) **İkraz :**

Sandıkların ikraz şartları üç nevidir :

- 1 — Emlâk sahibi kefillerin kefaleti ile,
- 2 — Menkul ve gayrimenkul rehinlerin terhini ile,
- 3 — Her ikisi ile.

Kefiller bir veya bir kaç olabilir, rehin menkul ise, kıymeti ikraz miktarından fazla olmalı, gayrimenkul ise yıllık hasılatı «verilecek akçenin güzeştesinin iki misli» ne baliğ bulunmalıdır (11 inci maddenin zikrettiği misal : 100 kuruşluk ikraz için gösterilecek gayrimenkulün senelik iradı 24 kuruştan az olmamalı).

Gayrimenkul rehinleri miri veya evkaf arazisi olduğuna göre sandık vekillerinden başka tapu ve evkaf memurlarının ikraz muamelesinde hazır bulunmaları, hazırlanacak senetlerin ve defterlerdeki yerlerin alâkalı köylüden ve memurdan başka iki şahidin ki, şahitler istikraz yapanın müslüman olması takdirinde müslüman, hıristiyan olması takdirinde de hıristiyan olacak, imzaları lâzımdır (Madde: 12, 13). Borçlu köylünün eline (filân memleket sandığından filân adama filân tarihte şu kadar müddet için şu kadar kuruş istikraz olunmuştur) ibaresini muhtevi akçenin verilmesinden sonra her hangi bir itirazı önlemek maksadıyle bir (pusula) verilir (Madde: 14). İkrazlar, gümüş, altın ve her ne olursa olsun (kıymeti hakikiyesi) üzerinden, yani (Devletçe muteber tarifesiinden bir para noksan veya fazla olmamak) üzere yapılır (Madde: 15).

b) **İade :**

Vadesi dolan her ikraz sonunda ya köylü borcunu verecektir. Bu takdirde (Madde 14 gereğince) verilmiş olan (pusula) nın arkasına meşruhat yapıldıktan sonra yine köylüye verilir. Yahut köylü, vadenin (tecdidi) ni ister. Bu takdirde vade sonuna kadar olan faizi alındıktan sonra yeni bir ikraz yapılmış gibi bütün muamele yeniden yapılır. Vadenin nihayet bulmasından evvel (muamelede teşvüşü mücip olur) mülâhazasiyle uygun görmüyor. Yalnız faizler alınabilir (Madde 16).

Üçüncü bir hareket şekli de borçlunun vadenin bitmesine rağmen sandığa baş vurmamasıdır. Nizamname, burada gayet dikkatli ve müşfik bir kanun vazı esprisini taşımaktadır : «Müddet muayyenesi inkızasında borcunu getirip vermeyen medyun celp ile borcu istenilerek verdiği halde vadesinin rub'unu geçmemek yani akçeyi bir yıl vade ile almış ise nihayet üç aydan ziyade olmamak üzere bir müddet daha verilip yine vermezse o medyunun sandıktan emvali menkuleden rehini olduğu halde hükûmet marifeti ile bilmüzayede satılıp esmanından re'sülmal ve muahhar tecdit olunan müddet faizi ile beraber güzeştesi istifa ve fazlası kalır ise sahibine ita kılınacaktır» (Madde: 17). Bütün iade muamelesinin tâbi olacağı kayıt işlerini ayrı bir maddede vazıh bir şekilde gösterilmiştir (Madde: 25).

Türk ziraî kredi kooperatifçiliğini tanzim gayesini güden tedvin siyasetimizin ilk ve orijinal vesikası olan bu nizamnameden sonra aynı sahaya ait üç tedvin ameliyesine daha başvurulduğu malûmdur. Şimdi bu beşinci ameliyenin başlangıcında bulunuyoruz. Ameliyenin ikmalinden sonra :

- 1 — Türk Hukuk Tarihi,
- 2 — Türk Hukuk Sosyolojisi,
- 3 — Türk Hukuk Siyaseti

disiplinleri için çok faydalı ve bereketli bir materyel ile karşılaşacağız.

III

NETİCE

Türk hukuk tarihinin değerli bir yadigârı olan bu nizamnamenin şimdi bazı karakteristik taraflarına işaret etmeği bugünün umumî ve hukuk kooperatif mevzuatı ile bilhassa yeni konacak esaslarla mukayese bakımından faydalı buluyoruz.

1 — Nizamnamenin birinci seviyesi aşağıdan yukarıya olan bir kooperasyon hareketinde bulunuyor. Büyük bir Devlet adamının otoritesinden faydalanarak bu işe ön ayak olması, bu seviyeyi ihlâl etmemektedir. Zira bizzat otorite, elinden geldiği kadar bu seviyenin muhafazasına gayret eder görünüyor. Hiç değilse vazı kanunun (bu hareket, belde ve karye muteberanı tarafından desteklenmezse yürümez) tarzında bir telâkki sahibi olduğunu bütün nizamname maddelerinde ifade edilmiş görmekteyiz.

2 — Nizamnamenin, ikinci seviyesi birinciyi tamamlayan mahallilik de görülüyor. Merkeziyetçi bir idare zihniyetinden tamamiyle uzak bir şekilde hareket edildiği âyan ve aşikârdır. Sandık vekillerinin, şahitlerin

yerine göre müslim ve gayrimüslim olmaları, sandıkların açılma günlerinin mahallî pazar günlerine rastlatılması... ilh.. gibi hususlar bu seciyenin belirtileridir.

3 — Nizamname, sandık hizmetlerini fahrî hizmet esasına göre ayarlamıştır. Sandık vekilleri bu işi «memleket ve milletlerine hürmeten ücretsiz ifa» etmektedirler. Ücretleri kâtip tutulması vekillerin «akçe miktarı» «defter tutma» gibi muameleler için elverişli olmamaları gibi istisnaî bir hal gibi gösterilmektedir. Keza ikraz ve terhin muamelelerinde bulunan resmî memurlar için de her hangi bir hizmet tediyesi düşünülmemiştir.

4 — Nizamname ziraî satış ile ziraî kredi işini bir elde toplamasına çalışıyor. Filhakika ikinci madde, ziraî mahsulleri için «lâyikli fiyat» ı bulamayan köylünün himayesini, 12, 13, 14 ve ilâh.. maddelerse bu satıştan hasıl olan meblâğlarla faizlerinin krediye muhtaç köylülere ikrazını beyan ettiğine göre ziraî satış ve ziraî kredi işleri aynı mevzuat kadrosu içinde nizamlandırılmıştır.

5 — Nizamname, yalnız ziraî satış ve ziraî kredi işini bir arada düşünmekle kalmamakta, zamanımızda kültürel kooperasyon denen teavün nev'ini de temine çalışmaktadır :

1 — *Kasaba ve karyelerin nafia hizmetlerini, yahut,*

2 — *Kasaba ve karyelerin mektep hocası, mektep hizmetçisi, kitap masraflarını*

karşılama ibaret olan bu neviden bir kooperasyonun gayet sağlam esaslar üzerine oturtulduğunu görüyoruz.

6 — Nizamname, ifade edilmemiş olan bir «mecburî tasarruf» prensibine yabancı değildir. Birinci madde «ehalinin mahsulâtı arzıyeleri fazlası olarak arttırıp hazırlamış oldukları emvali mütenevvia satıldıktan sonra hasıl olacak esmanı, her kaç kuruş tutar ise kazalardaki memleket sandıklarına konulup bu akçe eshabı olan köylünün malı ve sandığın sermayesi olacaktır» diyor. Burada :

a) *Sandığa konan mahsûl paralarının «eshabının malı» olduğunu,*

b) *Bu paraların sandık sermayesini teşkil ettiğini*

gördüğümüze göre ferdî mülkiyet ile mecburî tasarruf ve kredi ihtiyacını karşılama bir arada birleştirilmiş demektir. Gerek satıştan hasıl olan «esman», gerek ikrazdan gelen «menafi - faizi», on sekizinci maddede tasrih edildiği gibi «eshabı ziraatın malı ve malının menafii» dir. Nitekim 7, 9, 18, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 29 uncu maddeler — ki bütün nizamnamenin

üçte birini kaplıyor — de belli olan muamele titizliği, hep «eshabı ziraatin malı ve menafii» ni korumak endişesini göstermektedir.

7 — Tarihçe kısmında anlattığımız gibi «sandıklar»ın yaratıcısı olan büyük Devlet adamı Mithat Paşa, yalnız ziraî satış, yalnız ziraî kredi yalnız kültürel gayeleri karşılama...yı düşünmemiş, doğrudan doğruya ziraî istihsal kooperasyonunun imkânlarını aramıştır. Devlete ait boş arazinin kendi işlerini bitiren köylüler tarafından boş zamanlarında *iceme* usulü ile ekilmesi ve elde edilecek mahsulleri sandık sermayesi olarak yine kendi adlarına teslim etmesi esasının da gözönüne alındığı evvelce anlatılmış idi. Yalnız Türkiyede değil, dünya çapında ilk hakikî ziraî istihsal kooperasyonu hareketine nümune olan bu teşebbüs ile beraber diğer giyelerin de, Mithat Paşanın siyasî nekbete maruz kaldığı senelerde dejenere olması, teşebbüs ve gayelerin doğru ve faydalı olmamasından değil, temeli atılan müesseselerin şuurunu besleyecek elemanların bulunmamasından ileri geldiği muhakkaktır⁷. Eğer bu elemanlar 1868 - 1954 arasında uzvî bir varlık gibi gelişecek olan «sandıklar»ın hayatını 1888 de tarihe mal etmeyecek şekilde çalışsa idi bugünkü ziraî kredi meselelerimiz, büsbütün başka durumda olacak idi. Şimdi sadece tarihî bir vesika karşısındayız. Bununla beraber, «hâl-i ve âtiyi maziye bağlamasını», tecrübeler ve yoklamalarla dolu geçmişten bugün ve yarın için ders çıkarmasını bilen ilmi bir hukuk zihniyeti, bu vesikanın sistematiği üzerinde düşünmekten son derece faydalanabilir. Bazı kooperatifçilerin meselâ bugünkü 2834 sayılı ziraî kredi kooperatifi kanununca derpiş edilen, fakat yürütülemedi, yeni kooperatifler kanununca da göz önüne alınan «öz kaynak» müessesesini işletmek ve yürütebilmek için Mithat Paşa Nizamnamesindeki bazı esaslar yeniden ileri sürülebilir. Her halde vesikanın ilham aldığı meş'ur veya gayri meş'ur tedvin telâkkisi, bugünün benzer tedvinleri için de rehberlik yapacak bir mahiyet taşımaktadır. Gerek yabancı mütehassısların yardımı ile kurulacağına işaret ettiğimiz «istihlâk maddelerini tedarik etme ve bu maddeleri satma hususunda kapitalist sektörle rekabet ve fiyat tanzimi»nin tedricî surette istihsale geçecek bir istihlâk kooperatifçiliğine doğru tekâmülü tasarlanırken, bilhassa yeni bir kooperatif kanununun Türkiye parlâmentosundaki kanun projeleri arasında bulunduğu ve müzakeresine

7) Çok mühim olan bu nizamnamenin vaktiyle 1863 te Bulgaristanda uyardığı alâkanın bugüne kadar nasıl hayatini muhafaza ettiğini tetkik etmek isteyenler, bilhassa şu esere bakabilirler: L. De Launaz: La Bulgarie 1907, sah. 413: «L'institution du crédit agricole en Bulgarie est ancienne, car elle remonte à Midhat-pacha, le père de la constitution turque et elle a déjà passé par trois phases principales ... etc.»

başlanacağı haber alınırken *Mithat Paşa Nizamnamesi*, bütünü bakımından değilse bile muhtevi olduğu esaslardan bazıları zaviyesinden, değerlendirilebilir. Bu itibarla nizamnameyi tanıtmak hususundaki maksadımız, yalnızca tarihî bir araştırmanın hududunda kalmamakta, günlük hukuk siyaseti ile birleşmektedir. Bu itibarla yirmi yıllık bir hayat sürdükten sonra 1888 de Ziraat Bankasına istihale eden bu «sandıklar» a ait hukukî vesika yeni bir kooperatif kanununa gebe olduğu anlaşılan 1954 senesinde milletvekilleri, ilim adamları, kooperatif teknisyenleri için ilham verici, yol açıcı bir rehber vazifesini ifa edecek kıymettedir.

Z. F. Fındıkoğlu